
<https://doi.org/10.18778/1644-857X.20.01.10>

ADAM WOŁOSZYN

UNIwersytet Opolski / UNIVERSITY OF OPOLE

<https://orcid.org/0000-0001-9423-6417>

Jan Karol Chodkiewicz (1686–1712) – szkic biograficzny młodego magnata

ABSTRACT

Jan Karol Chodkiewicz (1686–1712) – a biographical outline of the young magnate

Hereby article constitutes an attempt to present the figure of Jan Karol Chodkiewicz from the Supraśl line (1686–1712), the son of Jerzy Karol Chodkiewicz, the starost of Błudeń and Grand Quartermaster of Lithuania, and Marianna Tekla from the Naruszewicz family. The source base for Chodkiewicz's biographical outline comprise materials stored in the National Archive in Kraków, at the Młynów Archive of the Chodkiewicz family. The variety of documents contained therein made it possible to reconstruct his biography as accurately as possible. From it emerges the figure of Jan Karol, who, orphaned by his father in childhood, was left to the care of his mother, his successive stepfathers and the guardians assigned to him by law, all of whom had possessive inclinations towards the Chodkiewicz estate. Despite this, he received a thorough education at Jesuit schools in both Vilnius and Warsaw during the period of political and military unrest that gripped the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Great Northern War (1700–1721). Due to poor health, he did not actively participate in the political and military sphere of the Polish-Lithuanian state, yet focused all his energy on ensuring the integrity and development of his homeland, for which he had to fight, also in court, and not only with his neighbours, but also with his own relatives as well. Chodkiewicz also managed to ensure the continuity of the Supraśl line, alas his first-born Adam Tadeusz, just like himself, was brought up fatherless from early childhood.

Keywords: Jan Karol Chodkiewicz (1686–1712), Marianna Tekla Naruszewiczówna, Benedykt Paweł Sapieha, Krzysztof Stanisław Zawisza, Cecylia Zofia Sapieżanka, Bejsagoła, Błudeń, Daugieliszki, Pertyków, Supraśl, Warszawa, Wielona, Great Northern War 1700–1721, education

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi próbę zaprezentowania postaci Jana Karola Chodkiewicza z linii supraskiej (1686–1712), syna starosty błudeńskiego i oboźnego wielkiego litewskiego Jerzego Karola Chodkiewicza oraz Marianny Tekli z Naruszewiczów, który do tej pory nie doczekał się żadnego szerszego opracowania naukowego. Podstawę źródłową szkicu biograficznego Chodkiewicza stanowią materiały przechowywane w Archiwum Narodowym w Krakowie, w zespole Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów. Różnorodność znajdujących się w nim dokumentów pozwoliła na możliwie jak najdokładniejsze odtworzenie jego życiorysu. Z niego wyłania się postać Jana Karola, który osierocony przez ojca w dzieciństwie zdany był na opiekę swojej matki, kolejnych ojczymów i prawnie przydzielonych opiekunów, mających zaborcze zapędy względem dóbr Chodkiewiczowskich. Mimo to odebrał staranne wykształcenie w szkołach jezuickich w Wilnie i Warszawie w okresie niepokojów polityczno-militarnych targających Rzeczpospolitą podczas wielkiej wojny północnej (1700–1721). Odznaczając się słabym zdrowiem, nie angażował się w sposób aktywny na płaszczyźnie politycznej i militarnej państwa polsko-litewskiego, a całą swoją energię skupiał na zapewnieniu integralności i rozwoju swoich dóbr ojczystych, o co musiał toczyć boje, również na gruncie sądowym, nie tylko z sąsiadami, lecz także z własnymi krewnymi. Chodkiewiczowi udało się też zapewnić ciągłość linii supraskiej, jednak jego pierworodny Adam Tadeusz, tak samo jak on, od wczesnego dzieciństwa wychowywał się bez ojca.

Słowa kluczowe: Jan Karol Chodkiewicz (1686–1712), Marianna Tekla Naruszewiczówna, Benedykt Paweł Sapieha, Krzysztof Stanisław Zawisza, Cecylia Zofia Sapieżanka, Bejsagoła, Błudeń, Daugieliszki, Pertyków, Supraśl, Warszawa, Wielona, wielka wojna północna 1700–1721, edukacja

Ród Chodkiewiczów był niezaprzeczalnie jednym z najznamienitszych domów magnackich w historii Wielkiego Księstwa Litewskiego i całej Rzeczpospolitej, a jego przedstawiciele pełnili wysokie urzędy państwowe oraz zasiadali w senacie, niejednokrotnie zasługując się dla chwały ojczyzny i sławy swojej rodziny. Niewątpliwie najwybitniejszą osobowością w historii Domu Chodkiewiczów był Jan Karol z linii bychowskiej (1570–1621), hetman wielki litewski, pogromca Szwedów pod Kircholmem (1605) i obrońca Chocimia (1621). Choć po jego śmierci Chodkiewiczowie nie odgrywali już tak przemożnej roli w polityce państwa polsko-litewskiego, to linia supraska zachowała swoją potęgę ekonomiczną¹.

¹ Po śmierci wojewody nowogródzkiego Aleksandra Chodkiewicza w 1549 r. doszło do podziału rodu Chodkiewiczów na trzy linie: brzostowicką (wygasła w 1578 r.), bychowską (wygasła w 1626 r.) i supraską. J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. III, Kraków 1937, s. 354–355.

Interesująco na tle przedstawicieli tej linii Domu Chodkiewiczów prezentuje się postać Jana Karola, syna starosty błudeńskiego i oboźnego wielkiego litewskiego Jerzego Karola. Kultuwujący imiona wybitnego przodka, mimo niedługiego życia, naznaczonego chorobą, sporami rodzinnymi i czasami wojny, utrzymał stan posiadania rodziny w kryzysowych dla Chodkiewiczów czasach, a także zapewnił ciągłość linii. Jan Karol nie zdołał w sposób aktywny zaistnieć na polu politycznym i wojskowym w okresie wielkiej wojny północnej, co wynikało również ze zmiany charakteru tego konfliktu, ale udało mu się doprowadzić do konsolidacji ojcowizny w swoich rękach. Należy uznać to za znaczne osiągnięcie, biorąc pod uwagę poczynania jego matki, jak też zaborcze zapędy Sapiehów i innych rodów.

Bazę źródłową szkicu biograficznego Jana Karola Chodkiewicza stanowią w przeważającej części materiały z Archiwum Młynowskiego Chodkiewiczów znajdującego się w Archiwum Narodowym w Krakowie. Mają one zróżnicowany, a przez to w pełni reprezentatywny badawczo charakter, gdyż złożone są z korespondencji, dokumentów politycznych, genealogicznych, prawnych (matrymonialnych i spadkowych), skarbowych, ekonomicznych, a także wojskowych. Analiza tego zasobu źródłowego pozwoliła w miarę dokładnie prześledzić krótki, ale dość intensywny żywot młodego magnata.

Jan Karol Chodkiewicz urodził się w 1686 r. jako syn starosty błudeńskiego i oboźnego wielkiego litewskiego Jerzego Karola Chodkiewicza oraz Marianny Tekli z Naruszewiczów, która była siostrzenicą Sapiehów, niepodzielnie rządzących Litwą u schyłku XVII w.² Z tego małżeństwa urodziły się także dwie córki. Starsza siostra Jana Karola, Izabela (ur. 1688) zmarła w młodym wieku (między 1702 a 1710 r.), a młodsza Joanna (koniec 1691 – 22 maja

² Izabela Lacka Tryznowa Chodkiewiczowa do Jerzego Karola Chodkiewicza, b.m.d. [1686], Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANKr], Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów [dalej: AMCh], nr 128, s. 153–154: gratulacje z okazji narodzin syna; R. Mienicki, *Chodkiewicz Jerzy Karol*, [w:] *PSB*, t. III, Kraków 1937, s. 369; A. Rachuba, *Pac Piotr Michał*, [w:] *ibidem*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 744–745. Matką Marianny Tekli była Teodora Sapieżanka, córka Pawła Sapiehy. Z Jerzym Karolem Chodkiewiczem, starostą błudeńskim i oboźnym wielkim litewskim, była zamężna w latach 1685–1691, a następnie poślubiła w 1692 r. starostę żmudzkiego Piotra Michała Paca (zm. 22 II 1696). Ostatni raz Marianna Tekla wyszła za mąż w 1701 r. za jednego ze swoich oficjalistów – Jana Kazimierza Kaczanowskiego, który uzyskał od niej starostwo dawgieliskie.

1751) poślubiła 16 stycznia 1710 r. chorążego żmudzkiego i późniejszego starostę żmudzkiego Kazimierza Jana Zaranka Horbowskiiego (zm. 18 stycznia 1730)³. W latach dziecięcych zostali oni osieroceni, ponieważ Jerzy Karol zmarł nagle w Możejkwie 17 sierpnia 1691 r.⁴ Niewątpliwie śmierć ojca odcisnęła piętno na rozwoju Jana Karola, który pozbawiony ojcowskiego wzorca, zdany był na matkę, ojcymów i swoich opiekunów.

W 1699 r. Naruszewiczówna scedowała na młodego Jana Karola dzierżawę wielońską z Bejsagołą i wójtostwem Czelki na Żmudzi⁵, a w kwietniu 1700 r. wyrobiła konsens na cesję starostwa dawgieliskiego dla swojego plenipotenty, skarbnika wołkowyskiego Jana Kazimierza Kaczanowskiego⁶. Ostatnia z dyspozycji spotkała się z dużym sprzeciwem ze względu na niepewne szlachectwo Kaczanowskiego, co stało się pretekstem do skasowania konsensu „*ad male narrata*” i cesji „*nulliter in capaci persona uczynionej*”, uznając,

³ *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, oprac. S.K. Kossakowski, t. I, Warszawa 1859, s. 95; G. Błaszczuk, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. VI, Warszawa 2016, s. 367; Testament Marianny Tekli Naruszewiczówny Chodkiewiczowej, Możejków 5 XI 1691, ANKr, AMCh, nr 166, s. 12, 17, 26: będąca w ciąży M.T. Naruszewiczówna Chodkiewiczowa, po śmierci męża podupadła na zdrowiu i w obawie przed swoim nagłym zgonem sporządziła testament, w którym rozdysponowała swoje majątności między Jana Karola i Izabelę, uwzględniając także sumę posagu dla nienarodzonego dziecka, tj. Joanny. *Urzędniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. III (*Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, Warszawa 2015, s. 81–82 (nr 152), 271 (nr 1279). Joanna była trzecią żoną Kazimierza Jana Zaranka Horbowskiiego.

⁴ *Dziennik Stanisława Niezabitowskiego 1682–1700*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 911, k. 229.

⁵ Konsens Wielmożnej Pacowej starościnnie żmudzkiej ad cedendum dzierżawy wielońskiej cum suis attinentis in personam urodzonego Chodkiewiczza, Warszawa 25 III 1699, Rossijskij Gosudarstwiennoj Archiw Driewnich Aktow g. Moskwa [dalej: RGADA], fond 389, Metryka Litewska [dalej: ML] nr 149, s. 842–843. Jednocześnie M.T. Naruszewiczówna wyrobiła dwa dokumenty z okienkami: 1) Konsens Wielmożnej Pacowej starościny żmudzkiej na arendę dzierżawy Wielony z Bejsagołą cum suis attinentis in personam urod[zonego], Warszawa 15 III 1699, *ibidem*, s. 843–844; 2) Konsens Wielmożnej Pacowej starościny żmudzkiej na arendę dzierżawy Dawgieliszek z Rymszanami cum suis attinentis in personam urodzo[anego], Warszawa 15 III 1699, *ibidem*, s. 845–846 – oryginał: ANKr, AMCh, nr 208, s. 291–292 – dokument z okienkiem. Por. Konsens Wielm[oznemu] Sapieże podskarbiemu W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] na arendowanie starostwa dawgieliskiego, Warszawa 6 VII 1701, *ibidem*, s. 295–296.

⁶ Konsens ur[odzonej] Pacowej Staro[ścinnie] Ks[ięstwa] Żmudz[kiego] ad idem dzierżawy Dawgieliszek in personam ur[odzonego] Kaczanowskiego, Warszawa 10 IV 1700, RGADA, f. 389, ML nr 153, s. 129.

że skarbnik wołkowyski był „*personae ob imparitatem conditionis*”⁷. Ostatecznie 15 czerwca 1700 r. Naruszewiczówna uczyniła cesję na leżące w powiatach oszmiańskim i brasławskim starostwo dawgieliskie na rzecz swojego syna⁸, uzyskując na to konsens królewski⁹. Miesiąc później, także za oficjalną zgodą Augusta II, 15 lipca dokonała tego samego w stosunku do starostw wielońskiego i bejsagolskiego leżących w księstwie żmudzkiem¹⁰ oraz błudeńskiego w województwie brzeskim¹¹. Zobowiązała się także do niezbywania tych dóbr na inne osoby za wyjątkiem syna, nawet gdyby wyszła za mąż, pod groźbą utraty zapisanego na nich dożywocia¹². Od tej pory młody oboźnic tytułował się: „Jan Karol na Petrykowie, Kolnie i Turcu Hrabia Chodkiewicz, Wieloński, Błudeński, Bejsagolski, Dawgieliski starosta”¹³.

⁷ Kopia dekretu Augusta II w sprawie kasacji konsensu i cesji na starostwo dawgieliskie dla Jana Kaczanowskiego, Warszawa 9 VII 1700 i 21 VI 1701, ANKr, AMCh, nr 206, s. 75–76.

⁸ Oryginał cesji na st[arostwo] dawgieliskie od Jw. J. P. Marianny Tekli Naruszewiczówny Pacowej st[arostw] Ks[ięstwa] Żmudz[kiego] in persona Jana Karola Chodkiewicza oboźnica lit[ewskiego] syna swego, Wilno 15 VI 1700, *ibidem*, s. 21, 24.

⁹ Ekstrakt konsensu Wielmożnej Pacowej starościny żmudzkiej ad cedendum starostwa dawgieliskiego in personam Jana Chodkiewicza oboźnica W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] dane w Warszawie in A[nn]o 1700, *ibidem*, s. 9–12.

¹⁰ Cesja na starostwo wielońskie [i bejsagolskie] od Jm. Pani starościny żmudzkiej służąca Jm. Panu Chodkiewiczowi oboźnicowi W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego], Wilno 15 VII 1700 r., *ibidem*, nr 200, s. 3.

¹¹ Cesja na starostwo błudeńskie, od Jm. Pani starościny żmudzkiej służąca Jm. Panu Chodkiewiczowi oboźnicowi W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego], Wilno 15 VII 1700, *ibidem*, nr 203, s. 77–78; Konsens Wielm[oznej] Pani starościny żmudzkiej ad cedendum starostwa wielońskiego [i bejsagolskiego] in persona urodz[onego] Chodkiewicza syna swego, Warszawa 15 V 1700, *ibidem*, nr 201, s. 5; Konsens Wielm[oznej] Pacowej starościny żmudzkiej ad cedendum starostwa błudeńskiego in personam urodz[onego] Chodkiewicza syna swego, Warszawa 1700, *ibidem*, nr 203, s. 21. Józef Wolff, powołując się na Metrykę Litewską (ML nr 153, s. 192–196), podaje 7 VI 1701 r. jako datę wydania konsensu na starostwo błudeńskie oraz 17 VI 1701 r. jako wydania konsensów na starostwa wielońskie, bejsagolskie i dawgieliskie (por. *Pacowie. Materjały historyczno-genealogiczne*, oprac. J. Wolff, Petersburg 1885, s. 210–211).

¹² Zapis Marianny Tekli Naruszewiczówny Pacowej w sprawie niecedowania starostw wielońskiego, bejsagolskiego i błudeńskiego poza osobą swojego syna Jana Karola Chodkiewicza, Wilno 15 VII 1700, ANKr, AMCh, nr 200, s. 5–6.

¹³ Por. List wierzytelny J[ana] K[arola] Chodkiewicza wobec Jana Pawłowicza burmistrza Wilna, Wilno 8 VI 1702, *ibidem*, nr 209, s. 43; Uniwersał Jana Karola Chodkiewicza do włościan folwarku Torczyce, Wielona 12 III 1707, *ibidem*, nr 187, s. 1.

W 1700 r. Benedykt Paweł Sapieha, podskarbi Wielkiego Księstwa Litewskiego, otrzymał przywilej na opiekę nad potomkami zmarłego Jerzego Karola Chodkiewicza, w tym jego syna Jana Karola, a dla kontroli, żeby nie doszło do nadużyć, ponieważ mógł on dzierżawić jego dobra, dodano jako drugiego opiekuna stryja, starostę uszpołskiego Aleksandra (Kazimierza) Naruszewicza¹⁴. Zresztą już po śmierci oboźnego w 1691 r. Sapieha zadeklarował gotowość udzielenia wszelkiej pomocy wdowie i jej dzieciom¹⁵, ponawiając to w 1696 r. po zgonie drugiego męża Marianny Tekli, starosty generalnego żmudzkiego Piotra Michała Paca¹⁶. Sama teściowa, Izabela z Lackich Chodkiewiczowa, po śmierci Jerzego Karola zachęcała synową do zabiegania o protekcję sapieżyńską¹⁷ i w 1691 r. Marianna Tekla zwróciła się do wojewody wileńskiego Kazimierza Jana Sapiehy z prośbą o opiekę, jak też aby jej syna w: „jakową szarżę opatrzyć raczył osobiłwie abym mogła mieć nadzieje łaski Wm. M. Dobrodzieja na imię jego chorągiew komputową dragońską. Nie wątpię po łasce Wm. M. Dobrodzieja, że jakoś małżonka zesłęgo Dobrodzieja Mego do usług swoich aplikował, tak i pozostałego potomka jego do tychże usług wspólnie ze mną akomodować zechcesz”¹⁸. W 1700 r. podskarbi wielki litewski B.P. Sapieha zapewnił siostrzenicę: „Już tedy Wm. M. Pani od wszelkich ciężarów i trudności będąc wolna, pod moją zasłoną, a mając wszelką wygodę i posłuszeństwo w tej majątności [Błudeń – A.W.], w której zechcesz rezydować, niech się Wm. Pani *moeo* frasować, wszak doznasz Wm. Pani po mnie, że na się nic nie przywłaszczam i dziatki [Jana Karola, Izabellę i Joannę – A.W.] Wm. M. Pani edukację i wychowanie, według ich honoru mają i mieć będą”¹⁹.

¹⁴ Przydanie opiekuna urodz[onego] Chodkiewiczom przy opiece Wielm[oźnego] Sapiehy podskarbiego w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] urodz[onego] Naruszewicza starosty uszpołskiego, Warszawa 1700, RGADA, f. 389, ML nr 150, s. 117–119; Konsens Wielm[oźnemu] Sapieże podskarbiemu w[ielkiemu] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] na arendowanie starostwa dawgieliskiego, Warszawa 6 VII 1701, ANKr, AMCh, nr 208, s. 295–296.

¹⁵ Benedykt Paweł Sapieha do M.T. Naruszewiczówny Chodkiewiczowej, Warszawa 24 IX 1691, ANKr, AMCh, nr 168, s. 89.

¹⁶ B.P. Sapieha do M.T. Naruszewiczówny Pacowej, Warszawa 14 III 1696, *ibidem*, s. 93–94.

¹⁷ I. Lacka Tryznowa Chodkiewiczowa do M.T. Naruszewiczówny Chodkiewiczowej, Wilno 30 VIII 1691, *ibidem*, nr 167, s. 149.

¹⁸ M.T. Naruszewiczówna Chodkiewiczowa do Kazimierza Jana Sapiehy, Możejków 24 X 1691, *ibidem*, nr 1027, s. 197.

¹⁹ B.P. Sapieha do M.T. Naruszewiczówny, Wilno 9 XI 1700, *ibidem*, nr 168, s. 107–108.

Bezpośrednią opiekę nad dobrami Chodkiewiczowskimi sprawował w imieniu Sapiehy starosta miński Krzysztof Stanisław Zawisza, który zastąpił starego i schorowanego Naruszewicza²⁰. Wiązało się to także z sytuacją, jaka się wytworzyła po ślubie Marianny Tekli ze starostą dawgieliskim J.K. Kaczanowskim (lipiec/sierpień 1701 r.), który walczył ze starostą mińskim o kontrolę nad fortuną starościны żmudzkiej, odziedziczoną przez nią po dwóch mężach, Chodkiewiczu i Pacu. W trakcie wzajemnych zajadów, 16 stycznia 1702 r. Kaczanowski zginął z rąk sług Zawiszy²¹.

Wydarzenia pierwszych lat wielkiej wojny północnej, zabójstwo Kaczanowskiego, nadużycia Sapiehów w dobrach Chodkiewiczów oraz ich przystąpienie do Karola XII spowodowały, że w 1703 r. August II na prośbę Marianny Tekli potwierdził jej przywileje na starostwa i prawo przekazania ich komu zechce²², a także unieważnił kuratelę sapieżyńską nad dobrami Chodkiewiczów, którą otrzymali 22 marca 1700 r.²³ Dodatkowo 9 października 1702 r. na

²⁰ Kopia dekretu trybunalskiego nowogródzkiego dla Jw. Jana Karola i siostr Jmci Joanny i Izabelii, Chodkiewicza i Chodkiewiczówien, oboźnica i oboźnianek litew[skich] przydano W.J.P. Krzysztofa Zawiszę st[arostę] mińskiego, Nowogródek 17 XI 1701, *ibidem*, nr 181, s. 3–6; List od Jm. P. Zawiszy na przyznanie are[n]dy na folwark Rymyszany dla Jana Rudomina Dusiackiego pisarza ziemskiego brasławskiego, Wilno 10 III 1702, *ibidem*, nr 206, s. 117–118 – tytułuje się tam: „jako opiekuna dóbr chodkiewiczowskich”. Por. List kwitacyjny Krzysztofa Zawiszy starosty mińskiego, Rohotna 3 II 1702, *ibidem*, nr 204, s. 163–166; List Krzysztofa Zawiszy na przyznanie prawa zastawnego na folwark Bryniew od majątności Petrykowa w mozyrskim powiecie dany Janowi Wołkowi miecznikowi trockiemu, Petryków 23 IV 1702, *ibidem*, nr 198, s. 87–90: „Ja, Krzysztof Stanisław na Baksztach Zawisza Miński i czerski starosta, jako opiekun dobrom Jm. Panu Jana Karola Chodkiewicza oboźnica W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego wielońskiego, dawgieliskiego, błudeńskiego starosty in minorennitate będącego z Trybunału Głównego W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] naznaczony”.

²¹ Dokładny opis tych zająć w: Notacja z Jm. Panem starostą mińskim, *ibidem*, nr 174, s. 2; Widymus z Książ Grodzkich Trybunalskich w Wilnie odprawowanych 11 listopada 1702, *ibidem*, s. 39–44. Por. A.J. Wołoszyn, *Sprawa pewnego meżaliansu w Wielkim Księstwie Litewskim. Rzecz o sporze Jana Kazimierza Kaczanowskiego z Krzysztofem Zawiszą w latach 1701–1702 i jego kreacji w pamiętnikarskiej narracji wojewody mińskiego*, [w:] *Komunikacja w epoce staropolskiej*, red. A. Ziober, Łódź 2018, s. 157–173.

²² Konfirmacja dożywotniego prawa urodzonej Kaczanowskiej starościnnie dawgieliskiej na starostwa wielońskie, błudeńskie i bejsagolskie służącego, Warszawa 3 IX 1703, ANKr, AMCh, nr 169, s. 20a; to samo: RGADA, f. 389, ML nr 154, s. 27–28.

²³ Cassatio kurateli od urodz[onych] Sapiehów na osobę i dobra urodz[onej] Kaczanowskiej starościны dawgieliskiej otrzymany, Warszawa 3 IX 1703, RGADA, f. 389, ML nr 154, s. 29–30; *Pacowie...*, s. 210.

opiekunów Kaczanowskiej i jej dóbr, po śmierci jej męża, wyznaczono przedstawicieli obozu republikańskiego: kasztelana trockiego Michała Kazimierza Kocięła, hetmana polnego litewskiego Michała Serwacego Wiśniowieckiego, starostę żmudzkiego Hrehorego Antoniego Ogińskiego i pisarza wielkiego litewskiego Marcjana Dominika Wołłowicza²⁴.

Sam Jan Karol Chodkiewicz przebywał wówczas do 1705 r. w Warszawie, wracając do rodzinnych dóbr w okresie ferii. Ze względu na trwające działania wojenne i bliskie kontakty rodzinne z Sapiehami dobra te często były niszczone przez wojska różnych stron, operujące na terytorium Wielkiego Księstwa²⁵. Uciążliwe były zwłaszcza trwające od 1700 r. najazdy ze strony podkomorzycy wiłkomierskiego Stanisława Białozora, który został pozwany za nie do Trybunału Litewskiego²⁶. Z tych też względów J.K. Chodkiewicz starał się o roztoczenie protekcji nad swoimi dobrami przez hetmana wielkiego litewskiego M.S. Wiśniowieckiego²⁷, wykazując, że „sama niesposobność moja *ad operationes bellicas in artis non Martis arenae* zostającego wymówi”²⁸. Zresztą sprawy posiadłości ziemskich i rozliczne spory sądowe o nie z rodami Szujskich,

²⁴ Przydanie opieki Wielm[oznej] Jej. P. Kaczanowskiej staro[scinie] dawgielskiej, Wilno 9 X 1702, ANKr, AMCh, nr 175, s. 1–4.

²⁵ Por. m.in. Regestr szkód poczynionych w starostwie błudeńskim w roku 1701 przez Jmci Pana Kaczanowskiego starostę dawgieliskiego i samej Jej. P. Kaczanowskiej za gwałtownym najazdem dzierżawy błudeńskiej w dzierżeniu Jmci Pana Chrzanowskiego cześnika i sędziego grodzkiego brzeskiego, *ibidem*, nr 204, s. 155–158; Regestr rzeczy w spichlerzu lewiatyckim zabranych przy terazniejszym zajeździe przez Pana Kaczanowskiego w roku 1701 miesiąca Augusta, *ibidem*, s. 159–160.

²⁶ Pozew przeciwko Stanisławowi Białozorowi podkomorzycy wiłkomierskiemu, Wilno 23 V 1709, *ibidem*, nr 206, s. 143–146.

²⁷ Ordynans J[asn]ie O[świeconego] Ks[ięcia] hetmana W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] na Błudno Jmci Panu Chrzanowskiemu cześnikowi i podstaroście w[o]jewództwa brzeskiego, Kobryń 21 II 1705, *ibidem*, nr 204, s. 241–242 – por. Konsens Augusta II dla Jana Karola Chodkiewicza na arenę starostwa błudeńskiego Zyguntowi Chrzanowskiemu, Piotrków 3 III 1706, *ibidem*, s. 245; Rekrypt Augusta II do Rejnalda Sadowskiego pisarza ziemskiego brzeskiego, porucznika roty husarskiej Ludwika Konstantego Pocięja aby starostwo błudeńskie oddał, pod Jaworem 9 VIII 1706, *ibidem*, s. 253–254; Kopia listu Jmci P[an]a starosty wielońskiego do Ks[ięcia] Jmci Wiśniowieckiego hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] pisany, b.m.d. [ok. 1707], *ibidem*, nr 180, s. 13–16; List ochronny Michała Serwacego Wiśniowieckiego na starostwo dawgieliskie, Wieprze 20 VII 1707, *ibidem*, nr 206, s. 147.

²⁸ Kopia listu Jmci P[an]a starosty wielońskiego do Ks[ięcia] Jmci Wiśniowieckiego hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] pisany, b.m.d. [ok. 1707], *ibidem*, nr 180, s. 14.

Druckich-Horskich, siostrą Joanną (o Petryków) oraz matką wypełniły większość życia Jana Karola²⁹.

Mimo to młodemu Chodkiewiczowi udało się uzyskać dobre wykształcenie, którego podstawą była typowa edukacja synów magnackich tamtego czasu. Z tym jednak zastrzeżeniem, że pieczę nad nią sprawował nie ojciec czy ojczymowie, a matka oraz jego możni protektorzy, którzy łożyli na nauki w Warszawie³⁰. Choć w liście jezuitę Mikołaja Sieńkowskiego do Marianny Tekli z 1698 r. znajduje się informacja, że oczekiwano młodego Chodkiewicza w Akademii Wileńskiej³¹, to prawdopodobnie w Wilnie skończył on pod opieką jezuitę Jakuba Stanikiewicza jedynie infimę, która trwała dwa lata (*infima minorum i maiorum*)³², a na dalsze nauki został wysłany do Warszawy. Duży wpływ na wybór miejsca pobierania edukacji musiał mieć B.P. Sapieha, pisząc do Naruszewiczówny: „dziecięcia [Jana Karola Chodkiewicza – A.W.] dla nauk podług mego postanowienia z Wm. M. Panią w Wilnie, do Warszawy do moich dzieci [Michała Józefa i Kazimierza Józefa Sapiehów – A.W.] nie sprowadził, którego życzę i prośbę Wm. M. Pani, abyś raczyła po skończonych wakacjach do mnie posyłać, nauka i wygoda wszelka przy moich dzieciach będzie”³³.

Wydaje się, że wybór miejsca nie był też przypadkowy – stolecność miasta oraz to, że stanowiło ono rezydencję królewską i centrum polityczne Rzeczypospolitej, w którym przebywali najznamienitsi przedstawiciele stanu szlacheckiego, było wielkim atutem. Sama szkoła nie miała długich tradycji, gdyż powstała

²⁹ *Ibidem*, nr 182, 185, 186, 189, 192, 193, 194, 195, 196 i 197.

³⁰ W. Czaplinski, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 23–30, 151–163; J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. II, Warszawa 1994, s. 144–146; E. Kahl, *Wychowanie dziecka w rodzinie szlacheckiej w XVI i XVII wieku*, [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. I (*Przekaz tradycji i kultury na przestrzeni wieków*), red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011, s. 19–38.

³¹ Ks. Mikołaj Sieńkowski do M.T. Naruszewiczówny Pacowej, Wysoki Dwór 3 II 1698, ANKr, AMCh, nr 168, s. 139–142.

³² Ks. Jakub Stanikiewicz do M.T. Naruszewiczówny Pacowej, Wilno 18 III 1698, *ibidem*, s. 143–144; Ks. J. Stanikiewicz do M.T. Naruszewiczówny Pacowej, Wilno 5 VII 1698, *ibidem*, s. 147–149: w tym liście dopisek ręką młodego Chodkiewicza z pozdrowieniami dla matki. Już wówczas tytułuje się starostą błudeńskim. O programie nauczania w Akademii Wileńskiej pisze w swoim pamiętniku Krzysztof Stanisław Zawisza (*Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego [1666–1721]*), wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 17).

³³ B.P. Sapieha do M.T. Naruszewiczówny Pacowej, Warszawa 16 VII 1697, ANKr, AMCh, nr 168, s. 97.

oficjalnie na mocy przywileju króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego 26 grudnia 1671 r. i pozwolenia biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego, choć zasadniczo funkcjonowała od września 1668 r. w Domu Profesorów znajdującym się na ulicy św. Jana (później przemianowanej na Jezuicka) między rynkiem Starego Miasta a Kanonią³⁴.

O swoich postępach w nauce Chodkiewicz informował matkę z Warszawy, pisząc, że „niedaremny koszt na nauki wazony był, bom do wyższej szkoły, to jest z grammatyki do syntaxiki promocji dostąpił”³⁵, co wskazuje, że uczęszczał do szkoły jezuickiej, tak jak wcześniej w Wilnie. Kontynuował więc zaczęty w Akademii Wileńskiej program nauczania, gdyż w jezuickich szkołach były trzy klasy niższe: *infima minorum* i *maiorum*, *gramatica*, *sintaxis* oraz dwie wyższe: *poesis* i *retorica*. Zwieńczenie nauk stanowiła natomiast *philosophia*. Nauczanie odbywało się głównie po łacinie z możliwością nauki języków nowożytnych³⁶.

Celem szkół jezuickich było przede wszystkim zapewnienie jej wychowankom wiedzy ogólnej tzw. *eruditio*, ze szczególnym naciskiem na kształcenie retoryczne i historyczno-polityczne³⁷. Było to ważne zwłaszcza w kontaktach z innymi przedstawicielami stanu szlacheckiego. Młody Chodkiewicz donosił wówczas matce o godnym go przyjmowaniu przez znajdujące się natenczas w Warszawie rodziny, do czego okazją był odbywający się w stolicy sejm w latach 1701–1702: „chwałą i honorem imieniowi domu mojego należącym przyjmowano i witano, trudno o tym wypisać”³⁸.

³⁴ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV, cz. 2, Kraków 1904, s. 854–875; idem, *Jezuici w Polsce*, Kraków 1908, s. 137–138, 183–184; *Deskrypcja albo komput kamienic, dworów, domów, kościołów, klasztorów, szpitalów tak w mieście jako i po przedmieściach Starej Warszawy w r[oku] 1655 diebus septembris uczynion[a]*, [w:] *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, wyd. A. Berdecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwanowska, Warszawa 1963, s. 127; *Regestr rewizji gospód miasta Starej Warszawy A[nno] 1669*, [w:] *ibidem*, s. 209.

³⁵ Jan Karol Chodkiewicz do M.T. Naruszewiczówny Kaczanowskiej, Supraśl 15 VIII 1701, ANKr, AMCh, nr 167, s. 30–31.

³⁶ *Dzieje Rzeczypospolitej polskiej z początku siedemnastego wieku*, t. VI, oprac. J. Moraczewski, Poznań 1851, s. 210.

³⁷ K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007, s. 57, 169, 172.

³⁸ J.K. Chodkiewicz do M.T. Naruszewiczówny Kaczanowskiej, Supraśl 15 VIII 1701, ANKr, AMCh, nr 167, s. 30–31.

Od początku swojego pobytu w Warszawie J.K. Chodkiewicz zabiegał także o protekcję kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła, ale czynił to dość nieskutecznie, a przede wszystkim niezdarnie³⁹. Natomiast w 1704 r. sprawa się skomplikowała, kiedy jego matka weszła w spór sądowy z Radziwiłłem o zaległą sumę 2000 tynf., które pożyczyła zmarła w 1696 r. teściowa, Izabela Lacka Tryznowa Chodkiewiczowa⁴⁰.

Chodkiewicz przebywał w Warszawie od połowy 1700 r. do połowy 1705 r.⁴¹ Miał dzięki temu okazję bardzo dobrze poznać miasto, także podczas sejmu, który obradował od 30 maja do 18 czerwca 1701 r., co stanowiło doskonałą okazję dla niego do nawiązania różnych kontaktów, o które usilnie zabiegał. Po wakacjach wrócił na wznowione obrady sejmowe, które trwały od 22 grudnia 1701 r. do 6 lutego 1702 r. Młody magnat był zapewne też świadkiem kilkukrotnego zajęcia miasta przez armię szwedzką w latach 1702–1705 oraz próby jego odbicia przez wojska saskie, jak też mógł obserwować odbywające się w Warszawie rady senatu. Na jego oczach dokonać się mogła również detronizacja Augusta II przez konfederatów warszawskich 16 lutego 1704 r. i elekcja Stanisława Leszczyńskiego 12 lipca⁴². Mimo zagrożenia ze strony różnych wojsk Chodkiewicz uczestniczył w zabawach karnawałowych na początku 1705 r., a także podróżował do swoich dóbr rodzinnych czy Gdańska, Królewca oraz Rawicza, aby w pełni wykorzystać okres, jaki miał na naukę.

³⁹ J.K. Chodkiewicz do Karola Stanisława Radziwiłła, Warszawa, 26 VI 1701, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [dalej: AR], Dział V, nr 2048, s. 1–2; J.K. Chodkiewicz do K.S. Radziwiłła, Wielona 28 IX 1701, *ibidem*, s. 3–4.

⁴⁰ Por. Dekret sądu Głównego Trybunałnego [...] a 1704 Febr[uarii] 23 w Nowogródku [...] konferowany w sprawie Jaśnie Oświeconego Księcia Jm. Radziwiłła kanclerza wielkiego Wielkiego Księcia Litewskiego z Wielmożną Jej. Panią Kaczanowską starościna dawgieliską i Wielmożnym Jm. Panem Chodkiewiczem starostą błudeńskim synem Jej. jako sukcesorami do listu obliżu zeszłego starościny mozyrskiej na sumę 2000 tymfów danego, ANKr, AMCh, nr 209, s. 47–50.

⁴¹ Por. Percepta na wydatki do wygody Jmci Pana starosty błudeńskiego w Warszawie studia traktującego A[n]no 1700, *ibidem*, nr 179, s. 3–7; Registr wydatków na potrzebę ekstraordynacyjną, jako to na suknie, samego pana starosty błudeńskiego, na barwę dla pokojowych, restaurację wozów, i na drogę jadąc z Warszawy do Szupraszla na wakacje, *ibidem*, s. 1, 9–27.

⁴² R. Radziwonka, *Warszawa i jej mieszkańcy w czasach wielkiej wojny północnej (1700–1721)*, Warszawa 2019, s. 75–95.

Jan Karol odebrał staranne, klasyczne wykształcenie, które oferowały szkoły jezuickie w Wilnie i Warszawie, ucząc w głównej mierze biegłego posługiwania się łaciną, co było niezbędne dla magnata zarówno w życiu politycznym, jak i towarzyskim. Jego edukacja spełniała idee ówczesnego szkolnictwa szlacheckiego, które miało służyć dobru państwa, kształcąc świadomych politycznie obywateli. Pobierając dodatkowe lekcje, pogłębił znajomość francuskiego, niemieckiego oraz rachunków. Procesu kształcenia Chodkiewicza nie zwińczyła co prawda kosztowna peregrynacja po krajach zachodniej Europy, ale uzyskał solidne podstawy do wejścia w dorosłość, aby móc samodzielnie zarządzać swoimi dobrami.

Niewątpliwie Chodkiewiczowi przyszło żyć i uczyć się w czasie wielkich wstrząsów polityczno-militarnych, jakie nawiedziły Warszawę i całą Rzeczpospolitą. Już samo obserwowanie powyższych zdarzeń stanowiło dla niego doskonałą szkołę życia. Wydaje się jednak, że słabe zdrowie i śmierć w młodym wieku nie pozwoliły mu ani na rozwinięcie działalności politycznej, ani w pełni zaangażowanie się w rzemiosło wojskowe, zwłaszcza że większość dorosłego życia strawił na spory o majątki, co niekorzystnie odbiło się na jego stanie zdrowia.

W pierwszej połowie 1707 r. Chodkiewicz miał stopień pułkownika wojsk litewskich JKM i zapewne był nominalnym dowódcą chorągwi jazdy. W 1708 r., w wieku zaledwie 22 lat, był już rotmistrzem chorągwi pancernej, która miała na etacie 68 koni (por. aneks)⁴³. Nie została ona wyliczona w kompucie armii litewskiej z 20 marca 1708 r.⁴⁴, co wskazuje, że mogła podlegać wojskom sapieżyńskim. Już 5 czerwca 1708 r. Chodkiewicz otrzymał list od hetmana wielkiego litewskiego Jana Kazimierza Sapiehy, który

⁴³ Rejestr chorągwi pancernej Jaśn[nie] Wielmożnego Jm. Pana Chodkiewicza starosty wileńskiego kompani w roku 1708, ANKr, AMCh, nr 179, s. 29–29a; Kopia listu Jmci P[an]a starosty wileńskiego do Ks[ię]cia Jmci Wiśniowieckiego hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] pisany, b.m.d. [ok. 1707], *ibidem*, nr 180, s. 14.

⁴⁴ Komput wojska W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] przy oddawaniu onego przez J[as]nie] O[święcony] Ks[ięcia] Jmci Michała Wiśniowieckiego kasztelana wileńskiego hetmana polnego W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] pod władzę Wielkiej Buławy Jaśn[nie] Wielm[oznego] Jm. Pana Kazimierza Sapiehy w[o]j[e]w[o]dy wileńskiego hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] ze dwóch dywizji in unum corpus złączonych zredukowany iuxta mentem Rz[ecz]p[ospolitej] do dwunastu tysięcy ludzi w Gieranonach die 20 Mensis Martii A[nno] 1708, Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkps 400, k. 38–39.

nakazywał mu, aby chorągiew była w pełnej gotowości do operacji wojennych i żeby przybyła do niego pod wodzą jej porucznika, ciwuna berżańskiego Stanisława Bilewicza⁴⁵. Chodkiewicz wykorzystał tę sposobność i na początku marca 1709 r. przyłączył do swoich majątków petrykowskich wioski Makarycze i Mordwin należące do śniatyńskich dóbr M.S. Wiśniowieckiego, co spotkało się ze stanowczą reakcją hetmana, który rozkazał mu wycofanie się z tych majątków⁴⁶.

Pod koniec 1710 r. Chodkiewicz otrzymał ordynans (list przypowiedni) od hetmana wielkiego litewskiego Ludwika Konstantego Pocięja na zaciąg chorągwi petyhorskiej w sile 100 koni⁴⁷, która została wciągnięta do komputu wojska litewskiego. Stacjonowała ona w Księstwie Żmudzkiem i przeznaczono na nią 6864 zł z hiberny i 13 136 zł z czopowego⁴⁸. Hetman wystawił także ordynans, w którym dał towarzyszowi tej chorągwi petyhorskiej Oszmiancowi tzw. żałostwo do dóbr Petryków, a także zakazywał innym oddziałom armii litewskiej noclegów oraz popasów w należących do Chodkiewicza dobrach petrykowskich⁴⁹. Pocięj również stanął po stronie Jana Karola w jego sporze ze szwagrem starostą generalnym żmudzkiem K.J. Zarankiem Horbowskim, odgrywając rolę mediatora wraz z biskupem wileńskim Konstantym Kazimierzem Brzostowskim⁵⁰.

Jeżeli chodzi o kwestie matrymonialne, to Jan Karol był żonaty od 1710 r. z Cecylią Zofią Sapieżanką (1688–1762), córką Franciszki Kopciówny (zm. 1690) i Kazimierza Władysława Sapiehy, wojewody trockiego, zmarłego w 1703 r., na którego dworze Chod-

⁴⁵ Jan Kazimierz Sapieha do J.K. Chodkiewicza, Raudań 5 VI 1708, ANKr, AMCh, nr 180, s. 61.

⁴⁶ Michał Serwacy Wiśniowiecki do J.K. Chodkiewicza, Pińsk 27 III 1709, *ibidem*, s. 71.

⁴⁷ Kopia ordynansu Jm. Pana hetmana wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego Ludwika Konstantego Pocięja na zaciąg chorągwi petyhorskiej, Różana 30 X 1710, *ibidem*, s. 31–32.

⁴⁸ Kalkulacja z asygnacji na wojska W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] A[nn] o 1710 przez dystrybutę J.W. Jm. P. Ludwika Pocięja hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] rozdanych w kole Trybunału Skarbowego W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] in A[nn]o praesenti 1712 w Wilnie złożona, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 2625/II, s. 14.

⁴⁹ Ordynans Ludwika Pocięja, Różanka 24 X 1710, ANKr, AMCh, nr 199, s. 51.

⁵⁰ Ludwik Konstanty Pocięj do Kazimierza Jana Zaranka Horbowskiego, Różanka 19 VI 1710, *ibidem*, nr 224, s. 33–34.

kiewicz miał spędzić młodzięcze lata. Opiekę nad Sapieżanką po śmierci wojewody sprawowali jego synowie, a jej bracia: starosta brzeski Jan Fryderyk Sapieha i starosta mściśławski Mikołaj Franciszek Sapieha oraz stryj Paweł Franciszek Sapieha, sekretarz wielki litewski i opat paradyski. Ślub odbył się 16 lipca w Daugieliszkach, a w kontrakcie przedślubnym opiekunowie wyznaczili posag w wysokości 100 000 zł, a do tego dochodziła wyprawa z klejnotami i szatami⁵¹. Faktycznie jednak Chodkiewicz otrzymał „jedyne” 55 000 zł, ponieważ ze swojego zobowiązania nie wywiązał się M.F. Sapieha, który zadeklarował 45 000 zł, ale ich nie wypłacił⁵². W Kodniu 1 sierpnia 1710 r. Chodkiewicz wystawił dla swojej żony list zastawny na 200 000 zł na swoje dziedziczne dobra petrykowskie jako zwyczajowe zabezpieczenie posagu⁵³.

W małżeństwie z Cecylią Zofią Jan Karol miał syna Adama Tadeusza (1711–1745), późniejszego wojewodę brzeskiego, a według niektórych źródeł także drugiego potomka imieniem Kazimierza (ur. 1712), który zmarł w dzieciństwie⁵⁴. Po zawarciu związku małżeńskiego zaczęły się ujawniać objawy choroby starosty. Na początku 1712 r. poczuł się na tyle źle („taka niedyspozycja zdrowia napadła, z drogi przybyłego, że ledwo co mogę ustać z łoszka”), że zaczął zabezpieczać swoje interesy⁵⁵. Jeszcze w 1710 r. wyrobił

⁵¹ *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. III, wyd. B. Gorczak, Petersburg 1894, s. 162; List na przyznanie zapisu od J.W.P. Sapiehów Jm. P. Chodkiewiczowi staroście błudeńskiemu dany, b.m., 4 VI 1710, ANKr, AMCh, nr 183, s. 3–4: chodzi o list dobrowolnego intercyzyjnego kontraktowego zapisu; Kopia elokacji J. W[ielmo]żnej Jejmsci Panny Cecyli Sapieżanki wojewodzianki trockiej za J.W.Jm. Pana Chodkiewicza starostę wielońskiego die 14 Juni 1710, *ibidem*, s. 5; *Monografie historyczno-genealogiczne...*, t. I, Warszawa 1859, s. 95–96.

⁵² Testament Jana Karola Chodkiewicza, Boruny 6 XII 1712 (oryginał), ANKr, AMCh, nr 179, s. 142.

⁵³ List zastawny Jana Karola Chodkiewicza dla Cecyli z Sapiehów Chodkiewiczowej na dobra dziedziczne Petryków na kwotę 200 000 zł, Kodeń 1 VIII 1710, *ibidem*, nr 198, s. 245–248; to samo: *ibidem*, nr 183, s. 11–14.

⁵⁴ *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy...*, s. 301–302. K.S. Zawisza do J.K. Chodkiewicza, Mińsk 11 I 1712, ANKr, AMCh, nr 180, s. 79: „A czemuż przy komplemencie nie dać znać było, że Bóg dał Wm. M. Państwu syna. I gdyby mi posłaniec o tym powiedział, pewnie bym nie wiedział”. Informacje o drugim synu Kazimierzem podaje jedynie Seweryn Uruski: *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. II, Warszawa 1905, s. 214.

⁵⁵ J.K. Chodkiewicz do L.K. Pocięja?, Soleczniki 25 I 1712, ANKr, AMCh, nr 180, s. 8–9; por. J.K. Chodkiewicz do Cecylii Zofii Sapieżanki Chodkiewiczowej, Dawgieliszki 13 IX 1712, *ibidem*, nr 212, s. 47–50: opis zabiegów Chodkiewicza o cesję i konsens królewski na starostwa wielońskie i błudeńskie dla żony.

żonie tzw. *ius communicativum* przysługujących mu praw na starostwo dawgieliskie⁵⁶, a w 1711 r. na wielońskie z Bejsagołą i błudeńskie z Malaczem⁵⁷. W myśl tego prawa po jego śmierci Sapieżanka mogła przejąć te starostwa w dożywocie⁵⁸.

Ponownie bardzo źle Chodkiewicz poczuł się na początku kwietnia 1712 r.⁵⁹, a stan jego zdrowia znacząco pogorszył się osiem miesięcy później. W grudniu tak scharakteryzował swoje dolegliwości w liście napisanym do żony z Borun: „O sobie też oznajmuję, iż z dopuszczenia boskiego, a z zadania złych i niechętnych mnie ludzi jestem nawiedzony, ale już chwała Boska zdrowia przychodzi, i w Panu Bogu nadzieja, iż w tych dniach zdrów będę jakoż i Jm. Ks[ia]dz Kaznodzieja tutejszy egzorcysta upewniwszy mnie, iż będę zdrów za Boską Pomocą a za przyczyną Matki Przenajświętszej Cudownej”⁶⁰.

W rzeczywistości jednak samopoczucie Jana Karola było znacznie gorsze, skoro mając zaledwie 26 lat, sporządził 6 grudnia 1712 r. z pomocą podczaszego smoleńskiego i patrona trybunalskiego Michała Frąckiewicza testament, w którym uskarżał się na słabe zdrowie: „zostając w tej nieszczęśliwej chorobie mojej z dopuszczenia boskiego przeznaczonej”⁶¹. Nastąpiła co prawda krótka poprawa stanu zdrowia, co skłoniło Chodkiewicza do odbycia

⁵⁶ Jus communicativum na starostwo dawgieliskie w powiecie braclawskim Jm. P. Cecyli Sapieżance Janowej Karolowej Chodkiewiczowej staroście wielońskiej i dawgieliskiej, Warszawa 10 XII 1710, *ibidem*, nr 206, s. 5; por. Widymus z ksiąg grodzkich starostwa brześć[iańs]kiego przywileju juris communicativum na starostwo dawgieliskie Cecyli Chodkiewiczowej, [Warszawa 10 XII 1710], *ibidem*, s. 57–60 – akt bez miejsca i tylko z datą roczną, nieodnotowany w metryce litewskiej (?).

⁵⁷ Jus communicativum urodzonej Cecyli Sapieżance Chodkiewiczowej na starostwo wielońskie z Bejsagołą, Jarosław 7 VI 1711, RGADA, f. 389, ML nr 155, s. 393–394 [k. 235–235v]; Jus communicativum urodzonej Cecyli Sapieżance Chodkiewiczowej na starostwo błudeńskie z Malaczem, Jarosław 7 VI 1711, *ibidem*, s. 394–395 [k. 235v–236]; *Sapiehowie...*, s. 162.

⁵⁸ *Jus communicativum*, [w:] Z. Głogier, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. II, Warszawa 1901, s. 300.

⁵⁹ J.K. Chodkiewicz do C.Z. Sapieżanki Chodkiewiczowej, Dawgieliszki? [nieczytelne] 6 IV 1712, ANKr, AMCh, nr 212, s. 43–46.

⁶⁰ J.K. Chodkiewicz do C.Z. Sapieżanki Chodkiewiczowej, Boruny (?) XII 1712, *ibidem*, s. 54. Ostatnia karta listu jest uszkodzona, a w niej na jednej ze stron dalsze fragmenty o stanie zdrowia Chodkiewicza.

⁶¹ Testament Jana Karola Chodkiewicza, Boruny 6 XII 1712 (oryginał), *ibidem*, nr 179, s. 141; *Urzednicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. Spisy*, t. IV (*Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, Warszawa 2003, s. 128 (nr 744).

w połowie grudnia podróży do Wilna w celu upomnienia się o kwotę 50 000 tynf. u wojewody wileńskiego K.J. Sapiehy, które jego ludzie zabrali Naruszewiczównie, a która to suma miały posłużyć na spłatę należności dla podkomorzego mińskiego Teodora Karola Druckiego-Horskiego⁶². Następnie powrócił do Boruń, w których zmarł 26 grudnia 1712 r. Jak napisał w swoim pamiętniku wojewoda miński K.S. Zawisza: „Ostatni domu [Jan – A.W.] Karol Chodkiewicz szczarowany, nasłanych szatanów pełen, bezpotomny [?], w młodym wieku nikczemnie, nie jako Chodkiewicz, ale jako najnędzniejszy mizerak, opuszczony od najbliższych w Borunach u tamecznego egzorcysty, na kuracji umarł”⁶³.

Prawdopodobnie chorobę tę odziedziczył po matce, która jak też pisał K.S. Zawisza: „J.P. Kaczanowska [Marianna Tekla Naruszewiczówna – A.W.] zwyczajny swój defekt przez [...] pomieszanie się (*variationis*) w głowie [miała – A.W.]”⁶⁴. W jednym z dekretów Augusta II wyrażone zostało natomiast, że „Kaczanowska, mając czy z dopuszczenia Boskiego, czyli *per infascio pes maleficas*, abo li też *naturali vitio*, przy słabości zdrowia swego, częstą wariację zmysłów swoich [miała – A.W.]”, przez co niejednokrotnie narażała na szwank fortunę swoją oraz swoich dzieci, czego klarownym przejawem było tak małżeństwo, jak i cesja starostwa dawgieliskiego dla wątpliwego pochodzenia J.K. Kaczanowskiego⁶⁵.

W liście kondolencyjnym do Marianny Tekli K.S. Zawisza stwierdził: „żałując tak mizernie straconego, zacnego [Jana Karola – A.W.] Chodkiewicza, tym bar[d]zi[ej], kiedy w wieku swoim całym nie- szczęśliwy, nie skończył go szczęśliwiej złością ludzką do mizernego z tego świata zejścia przywiedziony. Niech kto przyczynę był takiego nieszczęścia odpowie P. Bogu. Mnie niech dosyć będzie mieć

⁶² Ks. Michał Dąbrowski do M.T. Naruszewiczówny Kaczanowskiej, Wilno 15 XII 1712, ANKr, AMCh, nr 168, s. 259–262.

⁶³ *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy...*, s. 301. „śmierć jp. Chodkiewicza siostrzeńca naszego, który szczarowany umarł mizernie w Borunach jako najuboższy, dnia 26 grudnia 1712” (*ibidem*, s. 158). Nie znajduje potwierdzenia informacja o tym, że przyczyną jego śmierci miał być upadek z konia (por. I. Kulesza-Woroniecka, *Kobieta wobec problemów małżeńskich w epoce nowożytnej – propagowane wzorce i postawy*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim. Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 150).

⁶⁴ *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy...*, s. 107.

⁶⁵ Kopia dekretu Augusta II w sprawie kasacji konsensu i cesji na starostwo dawgieliskie dla Jana Kaczanowskiego, Warszawa 9 VII 1700 i 21 VI 1701, ANKr, AMCh, nr 206, s. 73.

tyle zasługi Wm. M. Pani, że i za żywota jego i po śmierci świadczyłem się, co afekt życzliwy kazał, bom nawet dowiedziawszy się o tym, że w Borunach mieszka, posyłał prosząc, aby do nas na pomieszkowanie przyjechać raczył i między swoimi w dobrej konwersacji czas strawił, nie wiedząc w jakich jest okolicznościach Jm. w Borunach siedzący i po śmierci uczyniliśmy staranie, żeby przecie uczciwiej ciało złożone było, niż się złożyło. [...] i wierzaj mi, że jakim nieboszczyka nie był interesowanym przyjacielem, tak Wm. M.P. we wszystkich jej krzywdach służyć i dopomagać będę. [...] deklaruje jakom prawdziwie kochał Jm. P. [Jana Karola – A.W.] Chodkiewicza, siostrzeńca mego”⁶⁶.

Zgodnie ze swoją ostatnią wolą J.K. Chodkiewicz został pochowany przy ojcu w cerkwi klasztoru bazylianów w Supraślu⁶⁷. Wdowa zwróciła się zaś o protekcję do K.S. Radziwiłła, prosząc, aby był jej „opiekunem i protektorem” oraz żeby przez „respekt, który masz u Je[go] Kr[ólewskiej] M[ośc]i P.M.M. utrzymać moją osobę przy starostwach wielońskim [i] błudeńskim i innych, na których mam sobie dożywocie zapisane od męża mego”⁶⁸.

Postać Jana Karola Chodkiewicza nie doczekała się noty w *Polskim słowniku biograficznym*, ale również w wielu monografiach rodów szlacheckich jego sylwetka nie została naszkicowana zbyt szczegółowo. Z tych względów zaprezentowane w niniejszym teście informacje biograficzne wydają się istotne dla uwydatnienia tej postaci w historii rodu Chodkiewiczów, jak też magnaterii Rzeczypospolitej u progu XVIII w. Jan Karol Chodkiewicz może stanowić przykład magnata skupionego przede wszystkim na kwestiach majątkowych, które niewątpliwie miały wpływ na jego zaangażowanie w sprawy polityczne i militarne państwa polsko-litewskiego. Osiągnięcie przez niego względnej stabilizacji majątkowej nie przełożyło się na zintensyfikowanie aktywności publicznej, co w dużej mierze wynikało ze słabego zdrowia i przedwczesnej śmierci, a także braku odpowiednich wzorców ze strony ojca czy opiekunów.

⁶⁶ K.S. Zawisza do M.T. Naruszewiczówny, b.m., 13 II 1713, *ibidem*, nr 168, s. 223–225.

⁶⁷ Testament Jana Karola Chodkiewicza, Boruny 6 XII 1712 (oryginał), *ibidem*, nr 179, s. 79–80. Por. Testament Marianny Tekli Naruszewiczówny Chodkiewiczowej, Możejków 5 XI 1691, *ibidem*, nr 166, s. 13.

⁶⁸ C.Z. Sapieżanka Chodkiewiczowa do K.S. Radziwiłła, Kodeń 1 II 1713, AGAD, AR, Dz. V, nr 2057/I, s. 1.

ANEKS

Oryg.: Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr 179, s. 29–29a.

[s. 29]

Rejestr chorągwi pancernej Jaśn[ie] Wielmożnego Jm. Pana [Jana Karola] Chodkiewicza starosty wielońskiego kompani w roku 1708

	Konie
Jm. Pan Pułkownik [Jan Karol Chodkiewicz]	12
Jm. Pan Porucznik [Stanisław Bilewicz]	6
Jm. Pan Chorąży	4
Muzyka	
Dobosz	
Jm. Pan Stanisław Bielewicz	2
Jm. Pan Alexander Towiański	2
Jm. Pan Gościcki Starszy	2
Jm. Pan Zabłocki Starszy	2
Jm. Pan Tarassowski	2
Jm. Pan Białozorski	2
Jm. Pan Tergis	2
Jm. Pan Jakub Towrański	2
Jm. Pan Pukiel	2

[s. 29a]

Jm. Pan Alexandrowicz	2
Jm. Pan Płoszczyński	2
Jm. Pan Adamkowicz	2
Jm. Pan Trusewicz	2
Jm. Pan Stackiewicz	2
Jm. Pan Downar	2
Jm. Pan Korkoz	2
Jm. Pan Jawmont	2

Jm. Pan Dylewski	2
Jm. Pan Jaworski	2
Jm. Pan Zabłocki	2
Jm. Pan Pękalski Starszy	2
Jm. Pan Pękalski Młodszy	2
Jm. Pan Stanowski Kapitan JKMci ma podług zwyczaju	2

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [AR]

Dział V, nr 2048, 2057/I.

Archiwum Narodowe w Krakowie [ANKr]

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów [AMCh]

nr 128, 166, 167, 168, 169, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187,
189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 206, 208,
209, 212, 224, 1027.

Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku

rkps 400.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

rkps 2625/II.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 911.

Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Driewnich Aktow g. Moskwa [RGADA]

fond 389 (Metryka Litewska), nr 149, 150, 153, 154, 155.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721), wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862.

Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770, wyd. A. Berdecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwankowska, Warszawa 1963.

OPRACOWANIA

- Błaszczky G., *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. VI, Warszawa 2016.
- Bystroń J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. II, Warszawa 1994.
- Czapliński W., Długosz J., *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976.
- Dzieje Rzeczypospolitej polskiej z początku siedemnastego wieku*, t. VI, oprac. J. Moraczewski, Poznań 1851.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. II, Warszawa 1901.
- Jasnowski J., *Chodkiewicz Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 354–355.
- Kahl E., *Wychowanie dziecka w rodzinie szlacheckiej w XVI i XVII wieku*, [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. I (*Przekaz tradycji i kultury na przestrzeni wieków*), red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011, s. 19–38.
- Kulesza-Woroniecka I., *Kobieta wobec problemów małżeńskich w epoce nowożytnej – propagowane wzorce i postawy*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim. Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 145–156.
- Mienicki R., *Chodkiewicz Jerzy Karol*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 369.
- Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, oprac. S.K. Kosakowski, t. I, Warszawa, 1859.
- Pacowie. Materjały historyczno-genealogiczne*, oprac. J. Wolff, Petersburg 1885.
- Puchowski K., *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.
- Rachuba A., *Pac Piotr Michał*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 744–745.
- Radziwonka R., *Warszawa i jej mieszkańcy w czasach wielkiej wojny północnej (1700–1721)*, Warszawa 2019.
- Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. II, Warszawa 1905.
- Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. III, wyd. B. Górczak, Petersburg 1894.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. III (*Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, Warszawa 2015.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. IV (*Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, Warszawa 2003.
- Wołoszyn A.J., *Sprawa pewnego mezaliansu w Wielkim Księstwie Litewskim. Rzecz o sporze Jana Kazimierza Kaczanowskiego z Krzysztofem Zawiszą w latach 1701–1702 i jego kreacji w pamiętnikarskiej narracji wojewody mińskiego*, [w:] *Komunikacja w epoce staropolskiej*, red. A. Ziober, Łódź 2018, s. 157–173.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. IV, cz. 2, Kraków 1904.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, Kraków 1908.

NOTKA O AUTORZE:

Mgr Adam Wołoszyn – asystent w Instytucie Historii Uniwersytetu Opolskiego.

Zainteresowania naukowe: wojskowość, wielka wojna północna (1700–1721), polskie gazety rękopiśmienne.

a.woloszyn@onet.pl